

Юлія Боброва,

кандидат юридичних наук, суддя

Біловодського районного суду

Луганської області

ORCID: 0000-0001-7511-3171

<https://doi.org/10.37374/2019-35-18>

УДК 340.12:396.2:347.962.1

Гендерна парадигма суддівської діяльності у розрізі результатів емпіричного дослідження

У зв'язку з євроінтеграційним курсом розвитку української правової системи виникла об'єктивна потреба у дослідженні суддівської діяльності через призму гендерного виміру (рівність у доступі до професії судді, суддівської винагороди, кар'єрного зростання, участі у суддівському врядуванні та самоврядуванні, а також забезпеченні охорони материнства, у справедливому як для чоловіків, так і для жінок балансі між роботою та сім'єю). Визначаючи зміст суддівської діяльності як правової категорії крізь призму гендерного її аспекту констатовано, що під тиском демократичних вимог суспільство погодилося на рівноправність жінок та чоловіків суддів, але першим згоди на входження до «інституту лідерства» так і не надало. Наведене детермінувало актуалізацію автором питання щодо необхідності обов'язкового врахування гендерного компонента при нормативному врегулюванні порядку обрання суддів на адміністративні посади, представництва судової влади, а також при форму-

ванні складу органів суддівського врядування та самоврядування шляхом прийняття відповідного рішення Радою суддів України та внесення змін до законодавства. Для з'ясування вказаної проблематики нами було проведено емпіричне дослідження гендерного аспекту суддівської діяльності за результатами якого вдалося відобразити реальну картину реалізації гендерного паритету в судовій системі в цілому, з розмежуванням у залежності від судової інстанції та сформулювати розуміння тих чи інших проблем судьями-чоловіками та судьями-жінками, визначити спільний знаменник для них та сфери, які не дотикаються в силу їх різного сприйняття.

Поряд з розмаїтістю та численністю опублікованих праць з гендерної проблематики спостерігається відсутність комплексного правового бачення цього феномену, не вистачає фундаментальних робіт, у яких був би представлений цілісний аналіз суддівської діяльності, а загальнотеоретичні питання гендерної рівності

суддів ще не були предметом наукового інтересу вітчизняних науковців.

Правовим аспектам гендерної рівності в Україні присвячені праці вітчизняних та зарубіжних вчених-гендеристів – С. Айвазової, Н. Аніщук, Н. Болотіної, М. Буроменського, О. Вороніної, В. Глиняного, О. Дашковської, Л. Завадської, Л. Кормич, Н. Лавріненко, І. Лаврінчук, К. Левченко, Л. Леонтєвої, Т. Марценюк, О. Матвієнко, Т. Мельник, Н. Оніщенко, Л. Петришиної, Н. Пушкарьової, С. Поленіної, О. Рудневої, З. Ромовської, Л. Смоляр, Г. Терещенка, М. Томашевської та інших.

Метою статті є аналіз гендерної парадигми суддівської діяльності у розрізі результатів авторського емпіричного дослідження.

Нами було проведено емпіричне дослідження ряду гендерних аспектів суддівської діяльності, у процесі якого використані опитування та застосований статистичний аналіз для обробки та узагальнення його результатів. Вибірка є репрезентативною штатному складу судів з урахуванням розподілу за інстанційністю та регіонами. У дослідженні, яке проводилося у лютому–червні 2019 року взяли участь 200 суддів першої та апеляційної інстанцій Івано-Франківської, Київської, Луганської, Тернопільської, Чернівецької областей України та м. Києва. Соціально-демографічні характеристики досліджуваних: стать: 94 жінок, 106 – чоловіків. Вік досліджуваних від 30 до 60 років.

Нами з'ясовано, що необхідність врахування гендеру в урегулюванні суспільних відносин поділяють 95 % опитаних нами суддів, що свідчить про важливість та актуальність даного феномену на сучасному етапі розвитку нашого суспільства.

Як слідує із аналізу гендерного складу судів, здійсненого ДСА України у 2018 році із загальною кількості суддів та працівників апаратів – 30 740 осіб, які станом на 1 березня 2018 року працюють в місцевих і

апеляційних судах України – 77 % (23 788 осіб) жінок та 33 % (6 952) чоловіків. За окремими показниками склад місцевих і апеляційних судів України такий: з 5 482 суддів 50,1 % (2 745) жінок та 49,9 % (2 737) чоловіків, а отже, можна говорити, що на сучасному етапі судді-жінки «відвоювали» своє місце у судовій системі України та їх кількість в Україні з кожним роком зростає, що свідчить про поступову «фемінізацію Феміди». Досягнення гендерного паритету в суддівському корпусі є однією з ознак подолання «радянської спадщини» організаційно-правових основ діяльності судів.

На сьогодні, суддя-жінка перейшла з категорії рідкісного феномену до більш звичного факту. Під тиском демократичних вимог суспільство погодилося на рівноправність жінок та чоловіків суддів, але першим згоди на входження їх до «інституту лідерства» так і не надало.

Так, станом на 1 березня 2018 року у місцевих та апеляційних судах України із 591 суддів, які обіймають посаду голови суду 36 % (210 осіб) – жінки, 64 % (381) – чоловіки; із 210 суддів, які обіймають посаду заступника голови суду 35 % (74 особи) – жінки та 65 % (136) – чоловіки. Не менш разючою є гендерна нерівність у керівництві новоствореного Верховного Суду, хоча вперше за сторічну історію найвищу судову установу очолила жінка, її заступник, секретар Пленуму та всі голови касаційних судів – чоловіки при чому, найбільша гендерна нерівність спостерігається в Касаційному господарському суді: тут жінок тільки 38 %. Не набагато краща ситуація й у «кримінальників»: 3 до 2 – на користь чоловіків [1]. І хоча в судовій системі представниць прекрасної половини людства більше – крісла керівників все ж дістаються чоловікам.

За даними нашого емпіричного дослідження у 90 % судів головою є чоловік, лише у 10 % – жінка. Аналіз досліджень гендерних стереотипів демонструє «індиферентність» украї-

нських громадян до голови суду жінки. Більшість із них вважає важливішим комплекс особистісних рис та якостей керівника судової установи, ані ж його приналежністю до тієї чи іншої статі.

За даними нашого опитування судді-чоловіки мають набагато більше можливостей у професійному зростанні, а ніж жінки, на що вказали 75 % опитаних респондентів чоловіків, 90 % – жінок, 20 % чоловіків та 7 % жінок цей факт заперечили; відповідно 5 % та 3 % не змогли відповісти. Більше того, 64 % опитаних суддів-чоловіків та 80 % суддів-жінок вважають, що доступ до суддівської посади та обрання керівну посаду чи посаду вищого рівня не є однаково рівним для чоловіків і жінок; 27 % і 24 % відповідно не погоджуються із цим та 9 % і 6 % не змогли відповісти. Аналізуючи викладене, слід зауважити, що виникає крайня необхідність запровадження гендерно-чутливої політики в судових установах з метою забезпечення прав жінки на на кар'єрне зростання, реалізацію якої варто покласти на Вищу раду правосуддя, Вищу кваліфікаційну комісію суддів України.

Результатом багатьох досліджень стало обґрунтування висновків, що жінки мають вельми сприятливі якості для ефективної управлінської діяльності, а за деякими параметрами й явні перевагами для успішного здійснення управлінських функцій, що успішно екстраполюється і на обіймання посади голови суду, іншої адміністративної посади чи посади в суді вищого рівня. Аналіз управлінських ситуацій свідчить, що жінка здатна на жорсткі управлінські технології, але в «м'якій пластиці». Керівники-жінки досягають успіхів не в результаті копіювання чоловічого стилю управління, а за допомогою творчого використання своїх здібностей, реалізації внутрішньо властивих тільки жінці рис і якостей. Саме тому найкращим для судової системи буде керівництво, засноване на паритетному представництві чоловіків та

жінок із руйнацією існуючих суспільних гендерних стереотипів, з позитивним ставленням до керівників-жінок та утвердженням гендерної демократії. Так, 87 % опитаних нами суддів вважають, що стиль керівництва на адміністративній посаді судді-жінки і судді-чоловіка відрізняється, 9 % – заперечили вказане, 4 % – не змогли відповісти на дане запитання.

Аналіз результатів опитування суддів, отриманих за методикою «Чи здатні ви стати керівником?», адаптованої нами до суддівської діяльності дозволяє стверджувати про те, що більшість суддів володіє великою кількістю задатків стати добрим керівником з сучасним стилем поведінки, у процентному виразі це 41 % судді-жінки та 59 % судді-чоловіки.

Продовжуючи зазначимо, що гендерна проблематика, яка притаманна сфері зайнятості загалом, характерна й для судової системи. Це стосується, зокрема, представництва жінок і чоловіків у системі судочинства як у горизонтальному, так і вертикальному вимірах (наприклад, на адміністративних посадах або у судах вищого рівня; поєднання трудових і сімейних обов'язків; гендерних стереотипів тощо). Вона зумовлює потребу у впровадженні гендерного інтегрування – оцінки впливів на жінок і чоловіків будь-яких запланованих дій, включно із законодавством, політикою чи програмами в усіх сферах на всіх рівнях життя. Це стратегія, за якої інтереси й досвід і жінок, і чоловіків є інтегральним виміром проектування, впровадження, моніторингу й оцінки політик і програм в усіх політичних, економічних і соціальних сферах так, щоби жінки і чоловіки на рівних користалися плодами цих політик і програм [2] або ж простіше – процес впровадження гендерного компонента в усі сфери життєдіяльності суспільства, що забезпечить реалізацію гендерної демократії, рівності та справедливості, а також подолання дискримінації за ознакою статі [3]. Результати нашого емпіричного дослідження показали, що 70 % респондентів-суддів

уважають, що голова суду жінка – це радше виняток, чим звичне явище, 24 % так не думають та 6 % не надають статі керівника судової установи жодного значення.

Задля реалізації можливостей жінок на повноцінну професійну зайнятість у літературі знаходимо використання поняття «дружнього до сім'ї робочого середовища». Воно передбачає надання змоги працівникам адекватно поєднувати роботу і родинні зобов'язання, коротше кажучи, менше перебувати у стресі, бути більшою мірою щасливими. Гнучкий робочий графік (пізніші виходи на роботу чи чергування з колегою), неповний робочий день (частину роботи можна виконувати онлайн дома), обладнання дитячих кімнат у великій компанії тощо – приклади робочого середовища, де сім'я як цінність, як невід'ємна частина працівника чи працівниці береться до уваги [4]. Однак, стосовно суддів-жінок матерів вказаний механізм є неідеальним на практиці, враховуючи той факт, що тривалість судового розгляду справ наперед хоч і потрібно планувати, однак визначити точно неможливо. Більше того, зважаючи на катастрофічний кадровий голод судової системи і надзвичайно велике судове навантаження, у тому числі з розгляду справ, що потребують колегіального слухання, судді-матері відрегулювати закінчення робочого дня вчасно згідно розпорядку робочого часу практично не можливо. Підсумки нашого дослідження показали, що у 30 % суддів негативно відносяться до декретної відпустки судді, у 39 % випадків ставлення є нейтральним, 28 % – звичне, яке і повинне бути, а 3 % респондентів не змогли відповісти на поставлене запитання. Зрозуміло, що із запровадженням «правильної» гендерної політики у суді такі питання можуть бути врегульовані при потребі (запровадити правило, що справи, які потребують колегіального розгляду призначаються до слухання у першій половині дня; складніша ситуація із суддями апеляційних та касаційних інстанцій, але у цих судових інстанці-

ях менше навантаження, ніж у судах першої інстанції і теж при бажанні знайдеться можливість для вирішення такої проблеми).

Постійний конфлікт між професійними та родинними, материнськими обов'язками травмує та виснажує суддю-жінку, породжує у неї комплекс вини. Лише в останні роки поступово розвінчується міф про зобов'язання матері бути нерозлучною з дитиною перші роки її життя. Неналежна збалансованість вимагає від неї створювати власну стратегію розуміння з боку родини, водночас породжуючи певні стреси; брак націленості на працю та інші негативні наслідки наведеної ситуації. 50 % опитаних нами суддів-чоловіків вказали, що витрачають на потреби родини увесь вільний від роботи час; 14 % – половину, ще 7 % – третину, а 29 % – взагалі не має такого часу. При чому повністю себе присвячують родині 99 % суддів-жінок, лише 1 % вказали на відсутність часу на сім'ю, але як виявилось у них немає малолітніх чи неповнолітніх дітей.

Чоловіки і жінки також мають відмінності у сприйнятті їхніх робочих ролей. Так, жінки сприймають свої робочі ролі як такі, що мають бар'єри на шляху до кар'єрних досягнень, компенсації та організаційних можливостей. Жіночі й чоловічі сімейні ролі також знаходяться під впливом різних очікувань залежно від статі носія ролі. Жінки більш очікувано ототожнюються із сімейними ролями, а чоловіки – з професійними. Жінки віддають сімейним ролям та обов'язкам набагато більше часу, ніж чоловіки (за даними різних досліджень працююча жінка витрачає від 7-ми до 19-ти годин на тиждень більше на сімейні ролі, ніж чоловік) [5]. Як свідчать дані нашого опитування, 34 % суддів-татів, а 74 % суддів-матерів переживають певний дискомфорт, пов'язаний із спробою поєднати роботу та сім'ю, що свідчить про складність «встановлення балансу між обов'язками на роботі та в родині». Тому баланс у цьому питанні – це

розкіш, а дотримання рівності/рівноваги – необхідність. 78 % опитаних у ході емпіричного дослідження респондентів суддів-чоловіків вказали на необхідність надання суддям-жінкам, у яких маленькі діти гнучких робочих графіків задля уникнення конфлікту між професійними та родинними, материнськими обов'язками, у респондентів жінок показник майже одноголосно – 99 %.

Нами пропонувалося надати суддям-жінкам можливість першочергового вибору спеціалізації розгляду судових справ, залишивши за ними право на обрання простіших їх категорій, визначивши суддям-чоловікам розгляд складних кримінальних проваджень шляхом доповнення вказаною нормою Типового Положення про збори суддів судів загальної юрисдикції, затвердженого рішенням Ради суддів України № 45 від 4 червня 2015 року, що підтримали 75 % опитаних нами суддів. Відсоток, що не підтримують вказане становить – 12, не змогли відповісти на це запитання – 13 % опитаних. Такі результати підтверджують авторську позицію з приводу доцільності трансформації усталеного бачення механізму відправлення судочинства з урахуванням гендерного компоненту, що в кінцевому результаті призведе, на наше глибоке переконання, тільки до позитивних наслідків та підвищить якість правосуддя. Також урахування психо-фізіологічних відмінностей суддів чоловіків і суддів-жінок під час розподілу навантаження в суді вважають доречним 80 % опитаних нами суддів. Відсоток, що не підтримують вказане становить – 12, не змогли відповісти на це запитання – 8 % опитаних.

Результати проведеного нами емпіричного дослідження свідчать, що серед професійно-правових проблем суддів для суддів-жінок (59 %) найбільш гострим є питання надмірного, непропорційного судового навантаження та пов'язаного із ним браку часу для належного вивчення справ, що надійшли на розгляд та

підготовки до їх слухання; можливості самовдосконалення та підвищення кваліфікації. Належний рівень матеріально-технічного, організаційного забезпечення в роботі для суддів-чоловіків є питанням номер один (на це вказали 47 % опитаних суддів-чоловіків), оскільки для них їх успішність, досягнення та статус вимірюється розміром власного заробітку та успіхами в професійній діяльності, величиною та ремонтом службового кабінету, найновішою моделлю комп'ютера і так далі. Серед найбільш актуальних професійно-правових проблем встановлено відсутність єдиної судової практики, на що вказало 23 % опитаних нами суддів, серед яких 26 % – судді-чоловіки та 74 % – судді-жінки.

Визначаючи стресори у суддівській діяльності нам вдалося з'ясувати, що найбільший відсоток респондентів вказали на велике судове навантаження – 59 %; на другому місці – постійний дефіцит часу 41 %, далі – тиск сторін 37 % та скарги – 31 %; практично однакова кількість опитаних вказала на високу відповідальність за прийняте рішення – 26 %, напруженість через вибір правильного рішення серед альтернативних – 21 %; необхідність оперувати великим обсягом інформації – 19 % та підтримувати високий рівень підготовки – 17 %. У гендерному розрізі: чоловічі стресори: надмірне судове навантаження, вибір, відповідальність, тиск сторін; жіночі стресори: велике судове навантаження, тиск сторін, постійний дефіцит часу, скарги.

Підсумовуючи зазначимо, що проведене емпіричне дослідження гендерного аспекту суддівської діяльності дало змогу всебічно обґрунтування необхідність врахування гендеру у судовій діяльності в сучасній Україні. У результаті сформульовано відповідні теоретичні положення, а також розроблено низку актуальних практичних пропозицій щодо удосконалення національного законодавства.

Список використаних джерел

1. ДСА здійснила аналіз гендерного складу суддів. URL: <http://ukrainepravo.com/news/ukraine/dsa-zdiysnyla-analiz-gendernogo-skladu-suddiv/?month=03&year=2018> (дата звернення: 12.09.2019).
2. *Інструменти* інтегрування концепції соціально-гендерної рівності в роботу органів місцевої влади, 2010. Український Жіночий Фонд. URL: file:///C:/Users/admin/Downloads/gender_manual.pdf (дата звернення: 12.10.2019).
3. *Гендерний* глосарій. URL: http://ngu.gov.ua/sites/default/files/gendernyy_glosariy.pdf (дата звернення: 10.10.2019).
4. *Марценюк Т. О.* Відповідальне батьківство та гендерна рівність. Гендерний журнал «Я». 2009. Спец. вип. С. 12–13.
5. *Гендерні* стереотипи та ставлення громадськості до гендерних проблем в українському суспільстві / За ред. Ю. І. Саєнка. Київ, 2007. 143 с.

Боброва Ю. Ю. Гендерна парадигма суддівської діяльності у розрізі результатів емпіричного дослідження

На підставі проведеного емпіричного дослідження у статті піднімається питання гендерного виміру суддівської діяльності. За його результатами вдалося відобразити реальну картину реалізації гендерного паритету в судовій системі та сформувати розуміння тих чи інших проблем судьями-чоловіками та судьями-жінками, визначити спільний знаменник для них та сфери, які не дотикаються в силу їх різного сприйняття. Вирішення проблеми викорінення гендерної асиметрії українського судочинства значною мірою залежить від комплексного використання різних методологічних підходів, принципів та методів наукового пізнання при дослідженні конкретних аспектів, адже тільки у їх органічній єдності можна ефективно побудувати модель забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків суддів. Вирішення вказаного питання потребує розроблення надійних засобів вимірювання гендерної специфіки суддівської діяльності загалом та окремих її аспектів зокрема.

Ключові слова: суд, суддя, гендер, суддівська діяльність, емпіричне дослідження, результати.

Боброва Ю. Ю. Гендерная парадигма судейской деятельности в разрезе результатов эмпирического исследования

На основании проведенного эмпирического исследования в статье поднимается вопрос гендерного измерения судейской деятельности. По его результатам удалось отразить реальную картину реализации гендерного паритета в судебной системе и сформировать понимание тех или иных проблем судьями-мужчинами и судьями-женщинами, определить общий знаменатель для них и сферы, не касающиеся в силу их различного восприятия. Решение проблемы искоренения гендерной асимметрии украинского судопроизводства во многом зависит от комплексного использования различных методологических подходов, принципов и методов научного познания при исследовании конкретных аспектов, ведь только в их органическом единстве можно эффективно построить модель обеспечения равных прав и возможностей женщин и мужчин судей. Решение указанного вопроса требует разработки надежных средств измерения гендерной специфики судейской деятельности в целом и отдельных ее аспектов в частности.

Ключевые слова: суд, судья, гендер, судейская деятельность, эмпирическое исследование, результаты.

Bobrova Yu. Gender paradigm of judicial activity in the context of empirical research

Based on the empirical study, the article raises the issue of gender dimension of judicial activity. Based on its results, it was possible to reflect the real picture of the implementation of gender parity in the judicial system and to form an understanding of certain problems by male judges and female judges, to determine a common denominator for them and the areas that are not related due to their different perceptions.

Due to the European integration course of development of the Ukrainian legal system, there was an objective need to study the judicial activity through the prism of gender dimension (equality in access to the profession of judge, judicial remuneration, career advancement, participation in judicial governance and self-government, as well as ensuring maternity protection, in a fair balance for both men and women at work and family). Defining the content of judicial activity as a legal category through the prism of its gender aspect, it was stated that under the pressure of democratic demands, the society agreed to the equality of women and men of judges, but did not give the first consent to joining the «leadership institute». The above determined the author's actualization of the issue of the necessity of obligatory consideration of the gender component in the normative regulation of the election of judges to administrative positions, representation of the judiciary, as well as in the formation of the composition of judicial administration and self-government bodies by the adoption of the relevant decision of the Council of Judges of Ukraine.

To clarify these issues, we conducted an empirical study of the gender dimension of judicial activity, which resulted in a realistic picture of the implementation of gender parity in the judiciary as a whole, with a differentiation depending on the court and to form an understanding of certain issues by male judges and judges-women, to determine the common denominator for them and areas that are not touched by their different perception. According to its results, it was possible to reflect the real picture of gender parity implementation in the judicial system and to form an understanding of certain issues by male and female judges, to determine a common denominator for them and areas that are not touched by their different perceptions.

As a result, relevant theoretical provisions have been formulated and a number of relevant practical proposals for improving national legislation have been developed.

Key words: court, judge, gender, judicial activity, empirical research, results.